

กระบวนการขับเคลื่อนความมั่นคงทางอาหารผ่านผักพื้นบ้าน จังหวัดในเขตภาคเหนือตอนบน

ชณิตา ประดิษฐ์สถาพร^{1*} ลอ อมหารรรณศรี² วิไลพร วงศ์คินี¹ และ ประกายดาว สุทธิ¹

¹คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยพะเยา อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา 56000

²องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นตำบลแม่ใส อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา 56000

*ผู้เขียนหลัก อีเมลล์: chanita42548@gmail.com

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการขับเคลื่อนความมั่นคงทางอาหารผ่านผักพื้นบ้าน การดำเนินงานแบ่งเป็น 2 ระยะ คือ ระยะที่ 1 ประเมินสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารระดับท้องถิ่นและครัวเรือน จังหวัดในเขตภาคเหนือตอนบน และระยะที่ 2 การพัฒนารูปแบบการขับเคลื่อนความมั่นคงทางอาหารผ่านผักพื้นบ้านในพื้นที่ต้นแบบ กลุ่มตัวอย่างทั้ง 2 ระยะ ได้แก่ นายกองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้นำชุมชน ประชาชนชาวบ้าน สมาชิกครัวเรือนและกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ เครื่องมือที่ใช้ ได้แก่ แบบสอบถามความมั่นคงทางอาหาร แบบสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน เกี่ยวกับนโยบาย แผนงาน

โครงการ และกิจกรรมรูปแบบการขับเคลื่อนความมั่นคงทางอาหารผ่านผักพื้นบ้าน แบบสังเกต การสัมภาษณ์เชิงลึกและสนทนากลุ่ม ค่าความตรงของเครื่องมือผ่านการพิจารณาจากผู้ทรงคุณวุฒิ 3 ท่าน ค่าความเที่ยงของแบบสอบถามความมั่นคงทางอาหารเท่ากับ 0.83 ผลการศึกษพบว่า มีเพียงร้อยละ 44.1 ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นของจังหวัดในเขตภาคเหนือตอนบนเท่านั้น ที่มีนโยบาย แผนงาน โครงการ และกิจกรรมที่สะท้อนความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ขึ้นอยู่กับความตระหนักของผู้นำชุมชน การบริหารจัดการและการมีส่วนร่วมของเครือข่าย การวิเคราะห์ผลการพัฒนารูปแบบการขับเคลื่อนความมั่นคงทางอาหารในพื้นที่ต้นแบบพบว่า กระบวนการขับเคลื่อนความมั่นคงทางอาหาร ประกอบด้วย แผนพัฒนาตำบล การพัฒนากลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ให้เกิดความตระหนัก ตี้องค์ความรู้ที่มีอยู่ภายในตัวของสมาชิกกลุ่ม การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ศึกษาดูงาน ดำเนินการเปิดร้านค้าขายผักในชุมชน และจัดเป็นแหล่งเรียนรู้ ทำให้เกิดการจัดการความรู้

คำสำคัญ: ความมั่นคงทางอาหาร กระบวนการขับเคลื่อนผักพื้นบ้าน ภาคเหนือตอนบน

Food Security Advancement Process through Local Vegetable Cultivation in the Upper Northern Provinces of Thailand

Chanita Praditsathaporn^{1,*}, Laor Mahavanasin², Wilaiporn Wongkeene¹ and Prakaidao Suti¹

¹School of Nursing, University of Phayao, Muang District, Phayao Province, Thailand 56000

²Maesi Local Administration, Muang District, Phayao Province, Thailand 56000

*Corresponding author's E-mail: chanita42548@gmail.com

Abstract

This is a participatory action research. The objective was to examine the process that pushed forward food security through the cultivation and consumption of local vegetables. The research was conducted in two phrases. The first phrase focused on the situational assessment of food security at local and household levels in the upper northern provinces. The second phrase was on the study of development of a model for food security advancement through local vegetable cultivation in the pilot area. Sample of two phases, including chief executives of local administrative organizations, community leaders, knowledgeable local people, household members and

organic farmers. Data collection tools were 1) food security questionnaires and Interview forms for community leaders, to gather the data related to policies, plans, and projects activities, which aimed to advance food security through local vegetable farming, 2) observation forms, 3) in-depth interview forms, and 4) focus group discussion form. The research tools were validated by three experts. The reliability of the questionnaires on food security was 0.83. The study found that only 44.1 percent of local administrative organizations in the upper northern provinces had put in place policies, plans, projects and activities related to community's food security, which depended on the awareness of community leaders, the management, and the participation of people. Based on the analysis of the development of the model for food security advancement in the pilot area, it was found that the process comprised of sub-district development plans, enhancement of awareness about food security among organic farming members, utilization of the existing knowledge of groups of people, knowledge sharing, study visits, and initiation of community food stores which can be used as learning centers, thereby resulting in knowledge management on food security.

Keywords: Food security, Process for driving food security, Local vegetables, Upper northern province

บทนำ

ความมั่นคงทางอาหาร หมายถึง คนทุกคนมีความสามารถในการเข้าถึงอาหารทั้งในด้านความพอเพียงของปริมาณอาหาร คุณภาพอาหารที่ปลอดภัย มีโภชนาการและการใช้ประโยชน์ด้านอาหาร อันเป็นการตอบสนองความต้องการ ความพึงพอใจของทุกคนเพื่อการมีชีวิตและมีสุขภาพที่ดี แม้จะอยู่ภายใต้ภาวะวิกฤติทางเศรษฐกิจหรือความแปรปรวนภูมิอากาศก็ตาม (Food and Agricultural Organization (FAO), 2006) คนสามารถเข้าถึงอาหารได้ 3 ช่องทาง คือ เพาะปลูกด้วยตนเอง หาซื้อและได้รับการแจกจ่ายจากรัฐ (World Bank, 1986 อ้างใน พงษ์ ยิมมันตะศิริ และคณะ, 2553) หากคนไม่สามารถเข้าถึงอาหารได้จะเกิดการลักขโมย หนีสิน แยกตัวออกจากสังคมและชุมชนขาดความเข้มแข็ง (ชื่นฤทัย กาญจนะจินดา, 2554) ระบบการผลิตอาหารที่เกื้อหนุน รักษาสมดุลระหว่างระบบนิเวศวิทยาและความคงอยู่ของทรัพยากรธรรมชาติของประเทศมีผลต่อความมั่นคงทางอาหาร

สถานการณ์ความไม่มั่นคงทางอาหารของประเทศไทยเริ่มปรากฏชัดเจนขึ้นใน 10 ปีที่ผ่านมา ในช่วง พ.ศ. 2541-2551 (นันทกานต์ จันทรอ่อน, 2557) ความไม่มั่นคงทางอาหารของประเทศไทยสัมพันธ์กับการพัฒนาเชิงเศรษฐกิจของประเทศและก่อให้เกิดผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตและสุขภาพ ระหว่างปี พ.ศ. 2532-2550 พบว่า การพัฒนาประเทศส่งผลให้จำนวนโรงงานเพิ่มขึ้นจาก 706 โรงงาน เป็น 2,558 โรงงาน พ.ศ. 2550-2553 พบว่า พื้นที่การเกษตรลดลงจาก 112.6 ล้านไร่ เหลือเพียง 50.6 ล้านไร่ ที่ดินขนาดใหญ่เกินกว่า 1,000 ไร่ มีสัดส่วนน้อยลง เฉพาะปี พ.ศ. 2551 ผู้ที่ทำการเกษตรไม่มีที่ดินถือครองเป็นของตนเองสูงถึง 487,200 คน (คณะกรรมการอาหารแห่งชาติ, 2560) และในปี พ.ศ. 2559 พื้นที่ป่าลดลงจากปี พ.ศ. 2558 เหลือเพียง 102,174,805 ไร่ (มูลนิธิสืบนาคะเสถียร, 2560)

ความไม่มั่นคงทางอาหารสัมพันธ์กับการพัฒนาเชิงเศรษฐกิจในพื้นที่ภาคเหนือที่เน้นการปลูกพืชเพื่อเพิ่มผลผลิตและการตัดถนนเป็นสำคัญ ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการปลูกพืชเพื่อเพิ่มผลผลิตส่งผลเสียต่อสุขภาพ ซึ่งเห็นได้จากการปลูกพืชเพิ่มผลผลิต ทำให้เกิดการบุกรุกพื้นที่ เน้นการใช้ปุ๋ยและสารเคมีเป็นหลัก พ.ศ. 2553 ประเทศไทยนำเข้าสารกำจัดวัชพืช สารกำจัดแมลง สารป้องกันและกำจัดโรคพืช และอื่นๆ รวม 117,815 ตัน คิดเป็นมูลค่า 17,956 ล้านบาท และในปี พ.ศ. 2557 เพิ่มขึ้นเป็น 147,375 ล้านบาท คิดเป็นมูลค่า 22,812 ล้านบาท (กรมวิชาการเกษตร สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2559) เกษตรกรต้องการความสะดวก ร่งรีบ ไม่ทราบถึงอันตรายและขาดความรู้ความเข้าใจเรื่องการใช้ปุ๋ย สารเคมี และสารเคมี (วัลลภา ช่างเจรจา และ สมจิต แดนสีแก้ว, 2555) สารเคมีที่นิยมใช้งาน ได้แก่ ออร์กาโนฟอสฟอรัส คาร์บาเนต ไพรีทรอยด์

พาราควอต ไกลโฟเลต (ณัฏชา ลูกรักษ์ และคณะ, 2556) ส่งผลให้ผักวางตุ้ง กะหล่ำปลี ผักกาดขาว ต้นหอม ผักชี ส้ม ส้มจีน พุทรา ซึ่งเป็นพืชผัก ผลไม้ในภาคเหนือมีสารเคมีเกินกำหนด (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2558) เกษตรกรในภาคเหนือ ร้อยละ 78.6 มีปัญหาระบบกล้ามเนื้อ เส้นเอ็น กระดูกและข้อ ร้อยละ 63.8 มีปัญหาระบบประสาท ร้อยละ 54.3 มีปัญหาทางเดินหายใจ และร้อยละ 85.7 เป็นทุกข์จากการใช้สารเคมี (วิทยา ตันอารีย์, 2554)

ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการตัดถนนส่งผลต่อคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน พื้นที่ห่างจากถนนตัดใหม่ในระยะ 600 เมตร มีราคาที่ดินสูงขึ้น ส่งผลให้ประชาชนขายที่ดินเพิ่มขึ้น การใช้ที่ดินโดยรอบเปลี่ยนไป ความเป็นวิถีชุมชนชนบทที่เคยผูกพันแนบแน่นลดลง การไปมาหาสู่ลดลง การส่งข้อมูลข่าวสารไม่ทั่วถึง (ชนิตา เปลี่ยนเที่ยงธรรม และ ชลิดา ระวังป่า, 2557) ลูกหลานถูกส่งไปเรียนในเมืองใหญ่ ผู้สูงวัยถูกทอดทิ้งให้อยู่ตามลำพัง (ชนิตา ประดิษฐ์สุภาพร, 2555)

ความพยายามในการยกระดับความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชนในเขตภาคเหนือตอนบนมีมาอย่างต่อเนื่อง ทั้งการพัฒนาต้นทุนมนุษย์ ได้แก่ ผู้นำชุมชนและอาสาสมัคร ต้นทุนกลุ่มองค์กร ได้แก่ ศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าว ศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีทางการเกษตร เป็นต้น (อมวาลี อันพันศิริรัตน์ และคณะ, 2559) การพัฒนาฐานข้อมูล ได้แก่ แปลงที่ดินทำกิน ข้อมูลทรัพยากรท้องถิ่น ข้อมูลเศรษฐกิจ สังคมของทุกตำบล เพื่อนำมาวางแผนแก้ไขปัญหาที่ดินทำกิน แผนพัฒนาชุมชนและการจัดการทรัพยากรป่าไม้ จังหวัดแม่ฮ่องสอน (ถาวร อ่อนประไพ และคณะ, 2553) ผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนและการจัดทำแผนยุทธศาสตร์ (พนมศักดิ์ พรหมบุศย์ และคณะ, 2557) แต่ไม่พบการพัฒนาที่ต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นและประสบการณ์เชิงวัฒนธรรมร่วม เช่น มิติเชิงวัฒนธรรม การเกษตรและผักพื้นบ้าน

ผักพื้นบ้านเป็นดัชนีชี้วัดความมั่นคงทางอาหารระดับครัวเรือนและชุมชน (ศจรินทร์ ประชาสันต์, 2552) ด้วยเหตุที่ผักพื้นบ้านบ่งบอกถึงการพึ่งตนเองของครัวเรือนและชุมชน ใช้บ่งชี้ความมั่นคงทางอาหารได้ทั้งในภาวะปกติและภาวะวิกฤติด้านอาหาร ผักพื้นบ้านเป็นผักในท้องถิ่นที่ชาวบ้านนิยมปลูกไว้กินเองในครัวเรือน มีประโยชน์และคุณค่าทั้งในมิติภูมิปัญญาท้องถิ่น มิติสุขภาพ ด้วยคุณลักษณะพิเศษของผักพื้นบ้าน คือ อุดมด้วยคุณค่าทางอาหารและยา มีเส้นใยอาหารมาก มีสารต้านอนุมูลอิสระสูง ด้านการอักเสบลดระดับไขมันในเลือด ลดระดับน้ำตาลในเลือด เช่น ผักเชียงดา ผักสีเสียด ผักปลั่ง ดอกสะเดา ผักเลี้ยว ผักฮ้วน ช่วยลดโรคเบาหวาน โรคหัวใจ ชিং ข่า กระชาย มีสารต้านมะเร็ง (กัญญ์สิริ จันทรเจริญ และคณะ, 2560; Thummajitasakul et al., 2014) นอกจากนั้นยังสามารถสกัดผักพื้นบ้านเพื่อควบคุมศัตรูพืชและสัตว์ได้อีกด้วย (คณิต

ขอพลอยกลาง และ จารุยา ขอพลอยกลาง, 2557) และมิติเศรษฐกิจ ผักพื้นบ้านสร้างรายได้ให้กับเกษตรกรได้ เช่น คนในสังคมที่รู้สึกกังวลเกี่ยวกับคุณภาพอาหาร ก็จะมีดีจ่ายเพิ่มขึ้น หากมั่นใจว่าพืชผักพื้นบ้านที่นำมาปรุงอาหาร เป็นสินค้าที่มีความปลอดภัยสูง (ชลลดา ทิวคุณ และ จิราณี พันธ์มูล, 2558)

จากข้อมูลข้างต้นเห็นได้ว่า มีความจำเป็นในการขับเคลื่อนความมั่นคงทางอาหารในเขตภาคเหนือตอนบน เนื่องจากภาคเหนือตอนบนมีการพัฒนาเชิงเศรษฐกิจสูงอย่างต่อเนื่อง การเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ จากป่ากลายเป็นพื้นที่ปลูกสร้างที่อยู่อาศัย ทำให้ป่าต้นน้ำถูกทำลาย ส่งผลให้อาหารตามธรรมชาติลดลง เกิดความไม่มั่นคงทางอาหารในด้านต้นทุนทรัพยากรธรรมชาติ การถือครองที่ดินเพื่อทำการเกษตรลดลง การใช้สารเคมีเพื่อเร่งผลผลิตในการปลูกพืชเชิงเดี่ยวสูงขึ้น ระบบการผลิตอาหารดังกล่าวลดทอนความปลอดภัยของคนในชุมชนส่งผลต่อสุขภาพ นอกจากนี้รูปแบบการดำเนินชีวิตที่เร่งรีบ เน้นความสะดวกสบาย พึ่งพาตลาด เน้นการซื้ออาหารสำเร็จรูป แยกถุง รดพุ่มพวง ละเลยระบบการผลิต การสรรหาอาหารที่มีความสมดุลกับการบริโภคที่สอดคล้องกับวิถีความคิดและวัฒนธรรมของชุมชนส่งผลต่อคุณภาพชีวิตที่ลดลง

สถานการณ์ที่เป็นอยู่เดิม

เครือข่ายวิจัยเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่ภาคเหนือตอนบน พยายามสอดแทรกผักพื้นบ้านร่วมกับกระบวนการมีส่วนร่วมของหน่วยงานรัฐและประชาชนมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2555 มีทั้งการพัฒนาการจัดการเกษตรให้เป็นแหล่งอาหาร สร้างรายได้และเพิ่มมูลค่าผลผลิตทางการเกษตรสู่ธุรกิจท่องเที่ยว (บุญรอด มาลากรอง, 2553) การพัฒนาฐานข้อมูลแปลงที่ดินทำกิน ข้อมูลทรัพยากรท้องถิ่น ข้อมูลเศรษฐกิจ สังคมของทุกตำบล เพื่อนำมาวางแผนแก้ไขปัญหาดินทำกิน แผนพัฒนาชุมชนและการจัดการทรัพยากรป่าไม้ (ถาวร อ่อนประไพ, 2553) การพัฒนาระบบการผลิตผักปลอดภัยเพื่อสร้างความเข้มแข็งในระบบเศรษฐกิจและการเข้าถึงอาหารปลอดภัยของประชาชน (จตุรงค์ พวงมณี และคณะ, 2554) การขับเคลื่อนดังกล่าวล้วนเกี่ยวข้องกับคนในท้องถิ่นทั้งสิ้น

หากท้องถิ่นใดสามารถสร้างระบบอาหารของท้องถิ่นได้จะก่อให้เกิดความยั่งยืนในระบบการผลิต การบริโภค ความเป็นธรรม และความเป็นประชาธิปไตย การสร้างความมั่นคงของระบบอาหารนั้นหากกำหนดเป็นนโยบาย ย่อมก่อให้เกิดการปฏิบัติ การติดตามกำกับ ดูแล ก่อให้เกิดการคงอยู่ของทรัพยากร ดิน น้ำ พืชและผัก (วิรัชพัชร ประเสริฐศักดิ์, 2556; วันทนี ชัยฤทธิ์ และคณะ, 2555) ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย หมวด 3 เรื่อง 2 สิทธิชุมชน มาตรา 66-67 ระบุว่า องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น มีบทบาทสำคัญในการจัดการ บำรุงรักษาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ

มาตรา 85 ระบุให้ชุมชนท้องถิ่น มีหน้าที่ ส่งเสริม บำรุงรักษาและคุ้มครองคุณภาพสิ่งแวดล้อม ทั้งดิน น้ำ วิถีชุมชนและดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติ ควบคุม กำจัดมลพิษที่มีผลต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพและคุณภาพชีวิตของประชาชน และตามพระราชบัญญัติสภาตำบลและองค์การบริหารส่วนตำบล พ.ศ. 2537 พบว่า องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นมีบทบาทหน้าที่สำคัญต่อการสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชน

จากการสำรวจเบื้องต้น การรับรู้เกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารมีความแตกต่างกันในแต่ละกลุ่มคนในจังหวัดพะเยา ดังนี้ ผู้นำระดับท้องถิ่นชุมชน ทั้งนายกองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ระดับเทศบาลตำบลและระดับตำบล กำหนด ผู้ใหญ่บ้าน พบว่า ผู้นำส่วนใหญ่ ขาดความเข้าใจเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหาร แต่รับรู้เพียงว่า ตนเองมีบทบาทตาม พรบ. สภาตำบลและองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น พ.ศ. 2537 ที่กำหนดให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น มีบทบาทในการจัดการสิ่งแวดล้อม การป้องกันโรคและระงับโรคติดต่อ และรับรู้ว่ามีสิทธิในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยตีความการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นผ่านการบวชป่า ทำฝาย เป็นต้น ผลการสัมภาษณ์ประชาชน 36 ราย เขตเทศบาลตำบล อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา พบว่า ถนนตัดผ่านทำให้ป่าหายไป วิถีกินอยู่จึงพึ่งพาตลาดเป็นส่วนใหญ่ ด้วยสินค้าหาซื้อง่าย สะดวก ผักพื้นบ้านเริ่มหายไป เหลือเพียงบ้านบางหลังที่ปลูกผักเอง และผลการสัมภาษณ์ประชาชน 38 ราย จากตำบลแห่งหนึ่ง อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา พบว่า ถนนตัดผ่านพื้นที่ด้านหลังหมู่บ้าน ป่าชุมชนของหมู่บ้านกลายเป็นของตำบลอื่น เชื้อนถูกสร้างกันพื้นที่รอบกว๊านพะเยากับหมู่บ้าน ทำให้พืชผัก เช่น โก สหรัย รวมทั้งปลาบางชนิดหายไป ทำให้ต้องซื้อผักในตลาดซึ่งเป็นผักพื้นบ้านราคาถูก และเชื่อว่าผักในชุมชนนี้ปลอดภัยเพราะปลูกกันเองในชุมชน รู้จักคนขาย (ชนิตา ประดิษฐ์สถาพร, 2556)

ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาเดียวกันคือ ประชาชนชาวบ้านที่เป็นหมอดิน หมอสมุนไพร หลังเข้าร่วมประชุมการพัฒนาชุมชนสุขภาพชุมชนด้านการป้องกันโรคเบาหวานด้วยอาหารวิถีล้านนา กล่าวว่า “วิถีสุขภาพในแก่งพื้นบ้าน หากเป็นผักปลอดภัยย่อมมีผลดีต่อสุขภาพลูกหลานในชุมชน เพราะพืชผักพื้นบ้าน เป็นทั้งอาหาร สมุนไพรและยา...พวกเรากำลังสร้างความมั่นคงทางอาหารอยู่” (ชนิตา ประดิษฐ์สถาพร, 2559) และรวมตัวกันก่อตั้งเป็นกลุ่มเกษตรอินทรีย์ เพื่อขอขบประมาณสนับสนุนจากสำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ จึงทำให้ผู้วิจัยสนใจศึกษา สถานการณ์การขับเคลื่อนความมั่นคงทางอาหารขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่น และครัวเรือนของประชาชน ในเขตภาคเหนือตอนบน เพื่อนำไปสู่การพัฒนาแบบการขับเคลื่อนความมั่นคงทางอาหารผ่านผักพื้นบ้านในพื้นที่ต้นแบบต่อไป

กระบวนการที่ใช้ในการเปลี่ยนแปลง และการยอมรับของชุมชนเป้าหมาย

กระบวนการวิจัย เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory action research) แบ่งการดำเนินงานออกเป็น 2 ระยะ คือ ระยะที่ 1 การประเมินสถานการณ์ ความมั่นคงทางอาหารระดับท้องถิ่นและครัวเรือน ระยะที่ 2 การพัฒนารูปแบบการขับเคลื่อนความมั่นคงทางอาหารผ่านผักพื้นบ้านในพื้นที่ต้นแบบ โดยนำข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์ แบบสอบถาม มายวิเคราะห์ นำไปสู่การวางแผนร่วมกันของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย เพื่อนำไปสู่กระบวนการขับเคลื่อนความมั่นคงทางอาหารผ่านผักพื้นบ้าน ก่อให้เกิดการจัดการชุมชนในรูปแบบใหม่ต่อไป

พื้นที่และขอบเขตการดำเนินงานวิจัย เป็นกลุ่มจังหวัดในเขตภาคเหนือตอนบน 8 จังหวัด คือ จังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย ลำปาง พะเยา ลำพูน แพร่ น่าน และแม่ฮ่องสอน เพื่อศึกษาสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารผ่านผักพื้นบ้านขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ครัวเรือนและการพัฒนารูปแบบการขับเคลื่อนความมั่นคงทางอาหารผ่านผักพื้นบ้านในพื้นที่ต้นแบบ ระยะเวลา 1 ปี ระหว่างเดือน ตุลาคม พ.ศ. 2558 – ตุลาคม พ.ศ. 2559

ระยะที่ 1 การประเมินสถานการณ์ ความมั่นคงทางอาหารระดับท้องถิ่นและครัวเรือน

ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย คือ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้วิจัยคัดเลือกกลุ่มตัวอย่าง โดยใช้วิธีการสุ่มเชิงช่วงชั้น (Stratified random sampling) เริ่มจากจำแนกองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นออกเป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มจังหวัดขนาดใหญ่ ได้แก่ จังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย ลำปาง กลุ่มจังหวัดขนาดกลาง ได้แก่ แม่ฮ่องสอน แพร่ พะเยา และกลุ่มจังหวัดขนาดเล็ก ได้แก่ ลำพูน น่าน (ส่วนวิจัยและพัฒนาระบบรูปแบบและโครงสร้าง กรมการปกครองส่วนท้องถิ่น, 2558) จากนั้นคำนวณสัดส่วน (Proportional allocation) จังหวัดขนาดใหญ่ : กลาง : เล็ก ได้สัดส่วนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เท่ากับ 2 : 2 : 1 สุ่มตัวอย่างแบบง่าย ดังนี้ จังหวัดเชียงใหม่ ลำปาง แพร่ พะเยา และน่าน แล้วจึงสุ่มตัวอย่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นระดับเทศบาลตำบลและตำบล ได้ดังนี้ 1) เทศบาลตำบลเวียงกาหลง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงใหม่ 2) อบต. ตำบลใหม่พัฒนา อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง 3) เทศบาลตำบลแม่กา อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา 4) อบต. ตำบลแม่ใส อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา และ 5) อบต. ตำบลเปือย อำเภอเชียงกลาง จังหวัดน่าน

ครัวเรือน กำหนดขนาดของกลุ่มตัวอย่างครัวเรือนจากการคำนวณกลุ่มตัวอย่างของ Yamane (1967) เมื่อ n = จำนวนกลุ่มตัวอย่าง e = ความคลาดเคลื่อนของการสุ่มตัวอย่างเท่ากับ 0.05 N = ขนาดของประชากรเท่ากับ 1,882,130 ครัวเรือน (สำนักงานสถิติแห่งชาติ กระทรวงเทคโนโลยีและสารสนเทศ, 2554) และระดับ

ความเชื่อมั่นที่ร้อยละ 95 ได้ขนาดของกลุ่มตัวอย่าง เท่ากับ 400 ผู้วิจัยได้เพิ่มขนาดกลุ่มตัวอย่างอีกร้อยละ 20 จึงได้ขนาดของกลุ่มตัวอย่างครัวเรือนเท่ากับ 480 ครัวเรือน โดยมีเกณฑ์การคัดเลือกผู้ตอบแบบสอบถามจากตัวแทนครัวเรือน ดังนี้ ตัวแทนครัวเรือนมีอายุ 15 ปีขึ้นไป พูดภาษาไทยได้ เกณฑ์การคัดออก คือ ตัวแทนครัวเรือนที่ปฏิเสธเข้าร่วมงานวิจัย ทั้งนี้หลังเก็บแบบสอบถามได้ข้อมูลคืนกลับร้อยละ 86.7 (จำนวน 416 ชุด)

เครื่องมือ เครื่องมือที่ใช้แบ่งเป็น 2 ชุดคือ ชุดที่ 1 แบบสัมภาษณ์ผู้นำองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ประกอบด้วยประเด็นคำถามเกี่ยวกับ นโยบาย แผนงาน โครงการ กิจกรรมเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารในช่วงปีที่ผ่านมา ซึ่งพัฒนาจากการทบทวนวรรณกรรม เอกสาร ตำราของผู้วิจัย และชุดที่ 2 แบบสอบถามเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารระดับครัวเรือนของประชาชน ซึ่งพัฒนาจากเครื่องมือของศจินทร ประชาสันต์ (2552) ได้รับการตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ โดยผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 3 ท่าน หลังจากนั้นปรับและแก้ไขค่าความเที่ยงของเครื่องมือเท่ากับ 0.83

การวิเคราะห์ข้อมูล ข้อมูลชุดที่ 1 ใช้การวิเคราะห์เนื้อหาของ Colorafi & Evans (2016) การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) โดยการเก็บข้อมูลจากทั้งผู้วิจัยและผู้ช่วยวิจัย ผู้ให้ข้อมูลมีหลายกลุ่มทั้งนายกองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ปราชญ์ชาวบ้านและชาวบ้าน ใช้วิธีการเก็บข้อมูลทั้งจากการสังเกต การสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่มมาถอดเทป จากนั้นนำข้อมูลมาตรวจสอบความเหมือน ความแตกต่าง ยืนยันความถูกต้องและความเป็นจริง จัดทำประเด็นหลัก (Theme) แบบแผน (Pattern) แก่นสาร (Core consistency) และแก่นความหมาย (Core meaning) ที่เกี่ยวเนื่องกันในปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น และข้อมูลชุดที่ 2 ใช้สถิติเชิงพรรณนา ได้แก่ ร้อยละ

ผลการวิจัย พบว่า มีเพียงร้อยละ 44.1 ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเขตภาคเหนือตอนบนเท่านั้น ที่มีแผนงาน โครงการ และกิจกรรมที่สะท้อนความมั่นคงทางอาหารของชุมชน แบ่งออกเป็นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นระดับเทศบาลตำบล ร้อยละ 36.4 (จำนวน 8 แห่งจาก 22 แห่ง) และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นระดับตำบล ร้อยละ 7.7 (จำนวน 3 แห่ง จาก 39 แห่ง)

เงื่อนไขขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีการขับเคลื่อนความมั่นคงทางอาหาร เกิดจาก 3 ประเด็น คือ 1) ผู้นำชุมชนตระหนักถึงปัญหา 2) การบริหารจัดการ การกำหนดแผนงาน โครงการและ กิจกรรม และ 3) การมีส่วนร่วมของเครือข่าย โดยมีรายละเอียดดังนี้

1) **ผู้นำชุมชนตระหนักถึงปัญหา** ผู้นำองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ได้แก่ นายกองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้านและปราชญ์ชาวบ้าน ตระหนักและคาดการณ์ถึงปัญหาที่จะเกิดขึ้นในอนาคตของพื้นที่ ตัวอย่างเช่น

“ตั้งแต่เป็นรองนายกฯ เห็นว่า ป่าชุมชนบ้านเกิดตนกลายเป็นสภาพเป็นป่าหัวโล้น พืชผักบางชนิดสูญหายไป เกิดปรากฏการณ์ของหน่วยงานรัฐทุบทิ้งเตาเผาถ่านในอำเภอของตน ซึ่งสิ่งที่รัฐกระทำขัดแย้งกับอาชีพและวิถีเดิมของชุมชนที่เตาเผาถ่านของชาวบ้านเนื่องจากรัฐคิดเอาเองว่า เตาเผาถ่านเป็นแหล่งกำเนิดปัญหาหมอกควันและการเผาป่า ทั้งที่จริงไม่ใช่ เมื่อมาเป็นนายกฯ จึงกำหนดนโยบายปลูกป่าและอนุรักษ์แหล่งต้นน้ำ กำหนดเป็นยุทธศาสตร์และงบประมาณตั้งแต่ปี พ.ศ. 2550 เป็นต้นมา” (นายกองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นตำบล จังหวัดลำปาง, สัมภาษณ์ 2559)

“เริ่มจากการดาบ่วยเป็นความดันโลหิตสูงและเก๊าท์ รักษาสมัยใหม่ไม่หายไม่ดีขึ้น หมอเมืองมีปัสสาวะดำราสนุนไพร ที่ช่วยฟื้นฟูให้ดีขึ้นได้ ขณะที่ป่าในชุมชนกลายเป็นป่าแล้ง การเผาป่าเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ เริ่มขาดแคลนน้ำในพื้นที่ ได้ไปดูงานโครงการพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระภูมิพล นายหลวงรัชกาลที่ 9 จึงกลับมาเร่งฟื้นฟูและจัดการโดยเริ่มจากการบริหารจัดการน้ำก่อน” (นายกองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นตำบล จังหวัดน่าน, สัมภาษณ์ 2559) จากนั้นนายกฯ พาไปพบหมอเมือง ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 นายกฯ น่าน พบหมอเมือง

“เกิดจากการไปดูงานที่จังหวัดพะเยา อำเภอเชียงคำ เมื่อปี พ.ศ. 2528 เห็นสภาพป่าชุมชน เปรียบเทียบกับอำเภอของตน สมัยนั้นมีสภาพแห้งแล้ง เนื่องจากชาวบ้านตัดไม้ ทำลายป่า บุกรุกเพื่อหาที่ทำกินไปเรื่อย ไม่มีที่สิ้นสุด อีกไม่นานสภาพป่าจะกลายเป็นป่าเขาหัวโล้น จึงเกิดแนวคิดทำฝ่าย แบบสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ทรงตรัส จึงเสนอแนวคิดดังกล่าวในที่ประชุมคณะกรรมการหมู่บ้านให้เห็นชอบ กำหนดเป็นกฎกติกาชุมชนมาจนถึงปัจจุบัน” (ผู้ใหญ่บ้าน จังหวัดลำปาง, สัมภาษณ์ 2559)

2) การบริหารจัดการ เริ่มจากปัญหาเร่งด่วน จากนั้นดำเนินการกำหนดยุทธศาสตร์ แผนงาน โครงการและกิจกรรม ทำให้เกิดการจัดสรรงบประมาณและผู้รับผิดชอบที่ชัดเจน ประเมินผลและ

สนับสนุนอย่างต่อเนื่อง ตัวอย่างเช่น

“ป่าแล้ง การเผาป่าเพิ่มจำนวนขึ้น น้ำเริ่มขาดแคลน สาเหตุเกิดจากผู้คุมเหมืองฝาย เป็นผู้เฒ่า การบริหารจัดการน้ำ จึงไม่มีระบบ ขาดการดำเนินการที่ชัดเจน จึงเลือกสรรเจ้าหน้าที่ในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นของตน ไปเป็นผู้จัดการเหมืองฝายแทน ปรับปรุงระบบจัดการน้ำ ดำเนินการชัดเจน เช่น การจ่ายค่าบริหารจัดการเหมืองฝายให้กับเจ้าหน้าที่ มีการปิด-เปิดน้ำเป็นเวลา เป็นต้น ทำให้ป่า เกิดความชุ่มชื้นขึ้น รวมทั้งการกำหนดกฎกติกาต่างๆ ในป่าชุมชนของชาวบ้าน ทำให้พืช ผัก สมุนไพรเจริญเติบโตดี จึงเกิดแนวคิดอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติขึ้น จึงเข้าโครงการพระราชดำรินุรักษ์พันธุ์กรรมพืชของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา แล้วจึงกำหนดแผนงาน โครงการ กิจกรรม ทำต่อเนื่องมากกว่า 5 ปี” (ปลัดองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นตำบล จังหวัดลำปาง, สัมภาษณ์ 2559)

3) การมีส่วนร่วมของเครือข่าย การตั้งผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำชุมชนและโรงเรียนมาเป็นเครือข่าย ทำให้เกิดโครงการหมู่บ้านต้นแบบการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โรงเรียนจัดทำสวนพฤกษศาสตร์ มีการจัดทำทะเบียนต่างๆ ทั้งทะเบียนชีวภาพในชุมชน ทะเบียนทรัพยากรสัตว์ ทะเบียนพันธุ์สัตว์ การจัดห้องแสดงนิทรรศการอนุรักษ์เมล็ดพันธุ์ข้าวในท้องถิ่น เป็นต้น ลดการเกิดปัญหาหมอกควัน ไฟไหม้ป่า

ในทางตรงกันข้าม องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นที่เผชิญความยากลำบากในการขับเคลื่อนความมั่นคงทางอาหาร เกิดจาก 1) พื้นที่ชุมชนไม่มีป่าชุมชน 2) ชุมชนละเลยทอดทิ้งวัฒนธรรมเดิมที่ให้ความสำคัญกับป่า และ 3) การขาดแผนงาน โครงการ กิจกรรมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ตัวอย่างเช่น

“เดี๋ยวนี้ลูก หลาน ชาวเมี่ยนไม่นิยมใช้สมุนไพรในป่าชุมชน ตั้งแต่มีประกาศห้ามบุกรุกป่า แต่นำสมุนไพรมาปลูกที่บ้านแทนสมุนไพรส่วนใหญ่ที่ยังคงอยู่ในบ้าน ได้แก่ จ๊ะกั้งเมี่ยน แก้วร้อนในจะออเมี่ยง แก้วโรคเลือดจาง อยู่เดือน จ้าดสบเมี่ยง แก้วปวดเมื่อย เป็นต้น หญิงเมี่ยนจะถูกห้ามเข้าป่าชุมชน สตรีจะเข้าป่าชุมชนได้เฉพาะช่วงทำบุญป่าปีละครั้งเท่านั้น การสืบทอดอาศัย ลูก หลาน ที่สนใจแต่มีจำนวนน้อยลงเพราะเอาง่ายๆ เข้าว่า เมื่อป่วยไปเอายาที่อนามัยง่ายกว่ามาดมยากินทั้งวัน” (หมอสมุนไพรอายุ 82 ปี และ 67 ปี, สัมภาษณ์ 2559)

“ความเจริญของเมืองมากขึ้น ถนนเข้ามา ทำให้ไม่ได้ใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน พืช ผัก สมุนไพรบางชนิดหายไบนานแล้ว พืช ผัก ส่วนใหญ่ซื้อจากตลาด เช่น ผักกาดขาว แตงกวา ค่ะน้า เป็นต้น เด็กรุ่นใหม่ ไม่รู้จักผักพื้นบ้าน” (ชายอายุ 78, 69 ปี หญิงอายุ 66, 87 ปี, สัมภาษณ์ 2559)

“พยายามที่จะอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติผ่านการทำสวน ไร่ หรือสวนครัว ไม่มีแผนงาน โครงการและกิจกรรมที่ขับเคลื่อนความมั่นคงทางอาหารที่ชัดเจน เนื่องจากภาระงานของเจ้าหน้าที่ในองค์กร

ปกครองส่วนท้องถิ่นมีมาก จึงขับเคลื่อนยาก” (นายกองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นตำบล จังหวัดพะเยา, สัมภาษณ์ 2559)

ผลการศึกษาความมั่นคงทางอาหารในระดับครัวเรือน จังหวัดภาคเหนือตอนบน ได้รับข้อมูลตอบกลับร้อยละ 99.05 (จำนวน 416 ครัวเรือนจาก 420 ครัวเรือน) พบว่า ร้อยละ 67.3 ของครัวเรือนที่ตอบแบบสอบถามเป็นหญิง ร้อยละ 50 ของครัวเรือนอาศัยอยู่ในชุมชนตั้งแต่เกิด ร้อยละ 45.7 มีอาชีพหลักคือ เกษตรกรรม ร้อยละ 59.9 ของครัวเรือนมีจำนวนสมาชิกในครัวเรือน มากกว่า 4 – 6 คน ร้อยละ 39.9 ของครัวเรือนมีรายได้ระหว่าง 10,001–50,000 บาทต่อปี ร้อยละ 48.3 ของครัวเรือนมีค่าใช้จ่ายเพื่อซื้ออาหารระหว่าง 5,001–10,000 บาทต่อเดือน ร้อยละ 38.5 ของเกษตรกรถือครองที่ดินขนาด 1 – 5 ไร่ โดยมีเพียงร้อยละ 3.6 เท่านั้นที่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง ร้อยละ 68 ของเกษตรกรถือครองพื้นที่เป็นโฉนด ร้อยละ 53.8 ของเกษตรกรนิยมปลูกพืชเพียงชนิดเดียว ในปีที่ผ่านมา ร้อยละ 67.4 ของเกษตรกรมีเมล็ดข้าวไม่เพียงพอ ต้องซื้อพันธุ์ข้าวเพิ่ม และร้อยละ 70.67 ของเกษตรกรนิยมใช้ปุ๋ยเคมีและยาปราบศัตรูพืช

ครัวเรือนส่วนใหญ่ประเมินตนเองมีความมั่นคงทางอาหารระดับปานกลาง ถึงร้อยละ 72.8 ครัวเรือนประเมินตนเองมีความมั่นคงทางอาหารระดับมาก ร้อยละ 20.7 และครัวเรือนประเมินตนเองมีความมั่นคงทางอาหารระดับน้อย มีเพียงร้อยละ 6.5 ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 ความมั่นคงทางอาหาร จำแนกตามระดับการประเมินตนเอง

ความมั่นคงทางอาหาร (416 ครัวเรือน)	จำนวน	ร้อยละ
มาก	27	20.7
ปานกลาง	303	72.8
น้อย	86	6.5
รวม	416	100

เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ของปัจจัยที่มีผลต่อความมั่นคงทางอาหารระดับครัวเรือน พบว่า ปัจจัยการเข้าถึงฐานทรัพยากร ได้แก่ ขนาดถือครองพื้นที่ ลักษณะการถือครองพื้นที่ การใช้ประโยชน์จากพื้นที่ แหล่งทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนทั้งน้ำและทรัพยากรธรรมชาติ ทุกคนมีสิทธิ์ในการใช้ประโยชน์จากป่าธรรมชาติเท่าเทียมกัน ปัจจัยด้านการตลาดและการค้า ได้แก่ ครัวเรือนมีรายได้ประจำ รายได้เสริม มีแหล่งซื้ออาหารและวัตถุดิบ ตลาดมีความหลากหลายของวัตถุดิบ ปัจจัยด้านศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี ได้แก่ มีวัฒนธรรมเกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนในชุมชน มีระบบช่วยเหลือหรือแลกเปลี่ยนแรงงาน มีระบบช่วยเหลือแบ่งปันอาหารในชุมชน อาทิ สหกรณ์ชุมชน ธนาคารข้าว ร้านค้าชุมชน ปัจจัยด้านมิติ

จิตใจ ได้แก่ ความพอเพียง แหล่งที่มา กระบวนการผลิตอาหาร กระบวนการหมุนเวียนจากรัฐ ความเสี่ยงจากภัยพิบัติ นโยบายรัฐ และการเป็นหนี้ ล้วนมีผลต่อความมั่นคงทางอาหารระดับครัวเรือนทั้งสิ้น ดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 ปัจจัยที่มีผลต่อความมั่นคงทางอาหาร

ปัจจัยที่มีผลต่อความมั่นคงทางอาหาร	r	p-value
การเข้าถึงฐานทรัพยากร	0.392*	0.0001
การตลาดและการค้า	0.349*	0.0001
ศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี	0.523*	0.0001
มิติจิตใจ	- 0.142*	0.0040

ผลวิจัยพบว่า ความมั่นคงทางอาหารในเขตภาคเหนือตอนบนอยู่ในระดับปานกลางถึงน้อย ไม่แตกต่างจากการศึกษาระดับความมั่นคงทางอาหารในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนใต้ของคณะไคร้จันทร์ และคณะ (2560) ที่พบว่า ความมั่นคงทางอาหารอยู่ในระดับน้อยถึงปานกลาง ทั้งนี้เนื่องจากทั้งสองการศึกษาพบว่าการเข้าถึงฐานทรัพยากรและการเข้าถึงอาหาร ความพอเพียงด้านปัจจัยการผลิต ผลผลิต การถือครองที่ดิน เป็นองค์ประกอบสำคัญที่มีผลต่อความมั่นคงทางอาหาร สอดคล้องกับความเป็นไปของภูมิภาคอาเซียน ที่พบว่า อาเซียนกำลังเผชิญความไม่มั่นคงทางอาหาร ด้านความไม่เพียงพอ ด้านการเข้าถึง และมิติการพึ่งพาตนเอง โดยประเทศไทยยังถูกจัดเข้ากลุ่มประเทศที่ถือว่า มีความมั่นคงทางอาหารและมีความสามารถในการพึ่งพาตนเอง แต่มีแนวโน้มที่จะก้าวเข้าสู่ภาวะความไม่มั่นคงทางอาหาร เนื่องจากพื้นที่ทางการเกษตรลดลงจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจ อำนาจการผลิตตกอยู่ในมือของบริษัทหรือเกษตรกรรายใหญ่มากขึ้น การบุกรุกป่าเพื่อนำมาปลูกพืชพลังงาน และพฤติกรรมการบริโภคเปลี่ยนตามสภาพความเป็นเมืองที่สูงขึ้น (อิษฎ์ อินทรภูมิ และคณะ, 2559) การมีหนี้สินสูง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของมิติจิตใจของครัวเรือน ทำให้ครัวเรือนมีโอกาสเกิดความไม่มั่นคงทางอาหารได้ ($r = -0.142$) ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ ปุณณดา มาสวัสดี และคณะ (2559) และจากการศึกษานี้ยังพบว่า ชุมชนวิถีไทยพุทธ มีการปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ อิงกับธรรมชาติและศาสนา มีการวางแผนการผลิตหรือการประกอบอาหารปลอดภัยจากสารพิษสารเคมี เช่นเดียวกับชุมชนวิถีมุสลิม (สุพรรณิ ไชยอำพร, 2560) จึงเห็นได้ว่า ศาสนา วัฒนธรรม ประเพณีเป็นปัจจัยหนึ่งที่บ่งชี้ความมั่นคงทางอาหารของคนไทย

ความมั่นคงทางอาหารในมิติขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นสิ่งสำคัญที่นำไปสู่การวางแผนยุทธศาสตร์ โครงการ กิจกรรม และงบประมาณ ขณะที่ความมั่นคงทางอาหารในมิติของครัวเรือนเกี่ยวข้องกับการเข้าถึงทรัพยากร การตลาดและการค้า ศาสนา วัฒนธรรม ประเพณีและจิตใจ การขับเคลื่อนความมั่นคงทาง

อาหารเป็นกระบวนการที่ต้องดำเนินการทั้งมิติขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและมิติของครัวเรือน แต่ในภาพรวมกลุ่มตัวอย่างประเมินระดับความมั่นคงทางอาหารเพียงระดับปานกลางถึงน้อย ดังนั้นผู้วิจัยจึงเลือกพื้นที่ต้นแบบในการขับเคลื่อนเป็นพื้นที่ตำบลแม่ใส อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา เนื่องจากมีแผนพัฒนาตำบลสุขภาวะและมีกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ที่ตระหนักถึงความสำคัญของความมั่นคงทางอาหาร เพื่อดำเนินการในระยะที่ 2

ระยะที่ 2 การพัฒนารูปแบบการขับเคลื่อนความมั่นคงทางอาหารผ่านผักพื้นบ้านในพื้นที่ต้นแบบ

ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ได้แก่ ตัวแทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ ครูในโรงเรียน จำนวน 13 คน คัดเลือกแบบเจาะจง ใช้พื้นที่ต้นแบบเป็นตำบลแม่ใส อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา ด้วยเป็นพื้นที่ที่กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์เห็นว่า กลุ่มตนมีความสำคัญในการผลิตวัตถุดิบปลอดภัยซึ่งส่งผลต่อสุขภาพของคนในชุมชน

เครื่องมือ แบ่งเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 การพัฒนารูปแบบการขับเคลื่อนความมั่นคงทางอาหารผ่านผักพื้นบ้าน เริ่มจาก 1) ผู้วิจัยและผู้อำนวยการกองสาธารณสุขและสิ่งแวดล้อม อบต. สร้างความตระหนักรู้ต่อสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารของโลก ประเทศไทยและพื้นที่เขตจังหวัดภาคเหนือตอนบน ด้วยการนำเสนอสถิติและสถานการณ์ เรื่อง สภาวะโลกร้อน ภัยธรรมชาติเพิ่มขึ้น ระบบการผลิตอาหารที่ถูกควบคุมด้วยบริษัทใหญ่ การบุกรุกป่าต้นน้ำ การทำเหมืองแร่ ส่งผลให้ขาดแคลนน้ำ ไฟไหม้ป่า น้ำหลาก ความไม่สมดุลของไนโตรเจนในครัวเรือน สถิติการนำเข้าสารเคมีและผักผลไม้ที่ได้รับการปนเปื้อนในตลาดภาคเหนือ อัตราป่วยของประชาชนที่ได้รับสารเคมีปนเปื้อนในกระแสดเลือด และภาวะสุขภาพอื่นๆ 2) กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ร่วมกันกำหนดเป้าหมายและขอบเขตการดำเนินงาน 3) ร่วมสร้างประสบการณ์กลุ่ม เริ่มจากวิเคราะห์สถานการณ์ผักพื้นบ้านที่ยังคงอยู่และสูญหายไปตามปฏิทินการเกษตรของชุมชนภายใต้วิถีวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน 4) ดึงองค์ความรู้ที่มีอยู่ในตัวคนของกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ ผู้วิจัยเสริมพลังอำนาจกลุ่มด้วยการกระตุ้น รื้อฟื้นวัฒนธรรมเกษตรของคนในชุมชนเกี่ยวกับการจัดการคุณภาพดิน น้ำ และปุ๋ย ในการผลิตผักปลอดภัย ผ่านการต่อยอดองค์ความรู้ภายในคน จัดการระบบความรู้โดยจัดทำแฟ้มข้อมูลกลุ่มเกี่ยวกับประวัติ เทคนิคการปลูกผัก รวบรวมวิธีการปรับปรุงคุณภาพดิน ปุ๋ย และถ่ายทอดองค์ความรู้ของกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สู่กลุ่มเยาวชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่ร่วมกันก่อตั้งกับครูในโรงเรียน 5) แสวงหาความรู้เพิ่มเติมผ่านการศึกษาดูงานและเครือข่าย โดยศึกษาดูงานเกษตรประณีตและเกษตรทฤษฎีใหม่ ณ ศูนย์การเรียนรู้ห้วยฮ่องไคร้ โครงการพระราชดำริรัชกาลที่ 9 อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ศึกษาดูงานจากเครือข่ายของกลุ่มเกษตรกรปลอดภัยตำบลใกล้เคียง 2 แห่งและพัฒนาพื้นที่เป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับเด็ก เยาวชน และคนนอกพื้นที่ และ 6) จัดจำหน่ายผักปลอดภัย

เครื่องมือส่วนที่ 2 เก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ ผ่านการสังเกตการณ์มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่ม การวิเคราะห์ข้อมูล ใช้การวิเคราะห์เนื้อหาของ Colorafi & Evans (2016) ผู้วิจัยตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า โดยการเก็บข้อมูลจากทั้งผู้วิจัยและผู้ช่วยวิจัย ผู้ให้ข้อมูลมีหลายกลุ่มทั้งนายกองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์และปราชญ์ชาวบ้าน ใช้วิธีการเก็บข้อมูลทั้งจากการสังเกต การสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่มมาถอดเทป ดังภาพที่ 2 จากนั้นนำข้อมูลมาตรวจสอบความเหมือน ความแตกต่าง ยืนยันความถูกต้องและความเป็นจริง จัดทำประเด็นหลัก แบบแผน แก่นสาร และแก่นความหมาย ที่เกี่ยวเนื่องกันในปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น

ผลการศึกษา พบว่า สมาชิกกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ จำนวน 54 คน เป็นชาย 16 คน หญิง 38 คน อายุเฉลี่ย 48 ปี อายุน้อยที่สุด 32 ปี อายุมากที่สุด 66 ปี สมาชิกในกลุ่มเป็นหมอดิน จำนวน 5 คน คิดเป็นร้อยละ 9.2 สมาชิกเคยได้รับการอบรมเกี่ยวกับการทำเกษตรอินทรีย์ จำนวน 14 คน คิดเป็นร้อยละ 25.9 จบการศึกษาระดับปริญญาตรี น้อยที่สุด จำนวน 4 คน ระดับประถมศึกษามากที่สุด จำนวน 50 คน สมาชิกส่วนใหญ่มีที่ดินทำกิน 1-5 ไร่ ลักษณะการถือครองที่ดินเป็นโฉนดมากที่สุด ลักษณะการปลูกพืช ผัก ของสมาชิกทุกคนก่อนเข้าร่วมกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์เป็นพืชเชิงเดี่ยวและผักสวนครัว รวมทั้งใช้ปุ๋ยเคมีเป็นส่วนใหญ่ ปุ๋ยหมักเพียงบางส่วนเท่านั้น ผักพื้นบ้านที่เริ่มหายไป ได้แก่ ผักเสี้ยนตา ผักลิเลียด ผักหวานบ้าน มะรุม เป็นต้น การตรวจคุณภาพดิน พบว่า ดินส่วนใหญ่เป็นกรด การส่งตรวจคุณภาพดินส่งผ่านสำนักงานเกษตรจังหวัดพะเยาแต่ได้รับผลล่าช้า จึงดำเนินการส่งตรงไปยังสำนักงานเกษตรจังหวัดน่าน แต่จำนวนสมาชิกที่นำส่งตรวจคุณภาพดินมีจำนวน 1 ใน 3 ของสมาชิกทั้งหมด เนื่องจากสมาชิกต้องเสียค่าใช้จ่ายด้วยตนเอง ได้ผลการตรวจค่าและเสียค่าใช้จ่ายในการปรับปรุงคุณภาพดิน หลังได้รับผลการตรวจ

ภาพที่ 2 วิเคราะห์สถานการณ์ผักพื้นบ้านที่เริ่มหายไปของกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์

จึงใช้ภูมิปัญญาในการควบคุมคุณภาพดิน คือ การใช้ขี้เถ้าลดกรดในดิน เป็นต้น นอกจากนั้นพบว่า สมาชิกไม่ตรวจคุณภาพน้ำ เนื่องจาก ลำน้ำแม่ใส เป็นลำน้ำปลายทางที่ไหลลงสู่กว๊านพะเยา โดยมีต้นน้ำอยู่ในพื้นที่แม่น้ำเรื่อ ซึ่งเกษตรกรในพื้นที่ต้นน้ำยังคงใช้สารเคมี

การรวมกลุ่มเป็นสมาชิกกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์มีวัตถุประสงค์ 2 ประการ คือ เพื่อเสริมรายได้และอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ หลังวิเคราะห์สถานการณ์ผักพื้นบ้านร่วมกัน พบว่า ผักพื้นบ้านบางประเภทมีล้นน้อยลง ได้แก่ ถั่วแปบ ถั่วพลู ผักแพว ผักปลัง ผักชีหูด เป็นต้น ผักพื้นบ้านบางอย่างหายไป เช่น ผักเชียงดา ผักสีเสียด ผักคาวตอง เป็นต้น ด้วยการพัฒนากลุ่มบนฐานวัฒนธรรมพื้นบ้านที่ปลูกผักในสวนฮี้ เน้นการปลูกก่อนขาย ประกอบกับการร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ภายใต้องค์ความรู้ที่มีอยู่ในกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ เรื่องสรรพคุณผักพื้นบ้าน เช่น ผักเชียงดา ลดเบาหวาน พบว่า สมาชิกหันมาปลูกและแปรรูปเพาะกะล่ำ แต่พบว่า สมาชิกไม่นิยมปลูก ผักนอกฤดูฤดูกาล ทั้งที่รับรู้ว่าราคาดี ด้วยเหตุที่ความรู้และเทคนิคการปลูกผักนอกฤดูฤดูกาลยังไม่เพียงพอ จึงไปศึกษาดูงานเศรษฐกิจพอเพียงและเกษตรประณีต ณ ศูนย์การเรียนรู้ห้วยฮ่อมไคร้ ทำให้สมาชิกมีความรู้เพิ่มมากขึ้น แต่เมื่อกลับมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับสมาชิกที่ไม่ได้ไปศึกษาดูงาน พบว่า ความรู้อยังไม่เพียงพอ จำเป็นต้องแสวงหาความรู้เพิ่ม

การเก็บข้อมูลของสมาชิกขาดการจัดทำฐานข้อมูล ได้แก่ ขาดการรวบรวมข้อมูลสมาชิก การดำเนินงานและกิจกรรมของสมาชิก การจดบันทึกการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านการพัฒนาพืชผักคุณภาพดิน และบัญชีครัวเรือน แต่หลังจากเข้าร่วมกลุ่มและไปศึกษาดูงานที่อื่นๆ เพื่อประมวลความรู้ความเข้าใจและการจัดการความรู้

ให้เป็นระบบ สมาชิกมีการจัดทำแฟ้มเก็บรวบรวมข้อมูลสมาชิก จัดพื้นที่สวนฮี้ สวนครัวของตนเป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับเด็ก เยาวชนและคนภายนอก เพื่อบ่งชี้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของตน

การจัดตั้งร้านค้าของกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์เพื่อจำหน่ายผักปลอดสาร เริ่มดำเนินการครั้งแรกในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2559 พบว่า สถานที่ตั้งในตลาดแม่ใสอยู่ค่อนข้างลึก ผู้บริโภคเข้าถึงยาก แม่ค้าคนกลางเหมาผักปลอดสารจากสมาชิกกลุ่มเป็นส่วนใหญ่ทำให้ถูกกดราคา สมาชิกนำผักปลอดสารไปวางขาย แต่มีจำนวนน้อยจึงทำให้ไม่น่าซื้อ ดังนั้นจึงนำไปวางปะปนกับผักที่ไม่ได้ควบคุมคุณภาพ ไม่มีแมลงกิน เพื่อให้ดูมีปริมาณมาก สีสวยน่าซื้อ และสมาชิกผู้ขายไม่ใส่ใจถึงคุณภาพสินค้า เมื่อร่วมกันประชุมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในการจัดการเพื่อการจำหน่ายของสมาชิกใหม่ ข้อตกลงร่วมกันใหม่ คือ ขอสถานที่ตั้งร้านค้าที่เห็นเด่นชัดกับคณะกรรมการตลาดตำบลแม่ใส การจำหน่ายผักเป็นผักปลอดสารของสมาชิกกลุ่ม โดยให้กำไรกับสมาชิกผู้ขายร้อยละ 10 ของการจำหน่ายแต่ละครั้ง โดยมีข้อตกลงว่า สมาชิกผู้ขายต้องไม่ขายปะปนกับผักที่ไม่ได้สารเคมี ไม่ขายตัดราคา ตัดป้ายสัญลักษณ์ผักปลอดสารที่รับรองโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นร่วมกับคณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยพะเยา ซึ่งกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์เปิดขายผักปลอดสารสัปดาห์ละ 2 วัน คือ วันอังคารและศุกร์ ในตลาดวัฒนธรรมแม่ใส ดังภาพที่ 3 อย่างไรก็ตาม กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ยอมรับว่ายังคงไม่ได้จัดทำบัญชีครัวเรือนเป็นหลักฐานชัดเจน ต้องการความรู้เรื่อง การจัดการคุณภาพดิน น้ำเพิ่มเติม ต้องจัดการการปลูกของสมาชิกให้เป็นระบบเพื่อเพิ่มปริมาณผักให้เพียงพอกับความต้องการของผู้บริโภค

ภาพที่ 3 กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์เปิดร้านในตลาดวัฒนธรรมแม่ใส

ความรู้ความเชี่ยวชาญที่ใช้

แนวคิดจิตสำนึกการพัฒนาชุมชน ลักษณะการมีจิตสำนึกในการพัฒนาชุมชน (อรุณรุ่ง ปภาพลิสฐ และคณะ, 2555) มี 3 ลักษณะ คือ 1) การไม่กระทำการที่ก่อให้เกิดปัญหาแก่ส่วนรวมขึ้นในชุมชน 2) การมีส่วนร่วมในกิจกรรมเพื่อการพัฒนาชุมชน และ 3) การมีน้ำใจเอื้ออาทรต่อกัน แนวทางการสร้างจิตสำนึกในการพัฒนาชุมชน ต้องยึดหลัก 6 ประการ คือ 1) การพัฒนาแบบกลุ่ม 2) การสร้างประสบการณ์ร่วม เช่น ประวัติศาสตร์หมู่บ้าน วัฒนธรรมหมู่บ้าน ความหวงแหนวัฒนธรรมตน 3) การตอกย้ำผ่านปัญญาชนท้องถิ่น คนเฒ่าคนแก่ 4) การรวมกลุ่มในรูปสหกรณ์ สมาพันธ์ 5) มีเครือข่ายแลกเปลี่ยน และ 6) รักษาสมดุลธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (จักรทิพย์ นาคสุภา, 2529)

การจัดการความรู้และกระบวนการจัดการความรู้ การจัดการความรู้ เป็นการนำความรู้ที่ฝังในตัวคน (Tacit knowledge) ออกมาเป็นความรู้ที่ชัดแจ้ง (Explicit knowledge) ทำให้เกิดการสื่อสารและการแลกเปลี่ยนความรู้ เกิดเป็นวงจรของการสร้างความรู้ ซึ่งวงจรของการสร้างความรู้ เรียกว่า แบบจำลอง SECI (กองพัฒนาคุณภาพ มหาวิทยาลัยมหิดล, 2552) แบ่งออกเป็น 4 ขั้นตอน คือ S = Socialization การสร้างความรู้ด้วยการแบ่งปันประสบการณ์ หรือการมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น เช่น พูดคุย ใช้เวลาอยู่ด้วยกัน การสอนงาน เป็นต้น E = Externalization เป็นการถ่ายทอดความรู้ โดยการอธิบายหรือแสดงความรู้ที่อยู่ในตัวบุคคลให้เป็นที่ประจักษ์ เพื่อให้ผู้อื่นได้แบ่งปัน การแปลงความรู้ที่อยู่ออกมาอยู่ในรูปแบบ คำรา คำพูด ภาพ การบันทึกเสียง เป็นต้น C = Combination เป็นการผสมผสาน นำความรู้ที่ชัดเจนมาเปลี่ยนแปลงให้เป็นความรู้ที่ชัดขึ้น มีขั้นมีตอน นำไปใช้ในทางปฏิบัติได้ และ I = Internalization การนำความรู้ที่ได้มาใหม่ไปปฏิบัติหรือลงมือทำจนเป็นความรู้ของตน

กระบวนการจัดการความรู้ เป็นกระบวนการจัดการความรู้ที่เกิดขึ้นภายในองค์กร มีองค์ประกอบ 7 ประการคือ 1) การค้นหาความรู้ 2) การสร้างและแสวงหาความรู้ 3) การจัดการความรู้ให้เป็นระบบ 4) การประมวลและกลั่นกรองความรู้ 5) การเข้าถึงความรู้ 6) การแบ่งปันแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และ 7) การเรียนรู้โดยมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการกระจายความรู้

สถานการณ์ใหม่ที่เปลี่ยนไปจากเดิม

กระบวนการขับเคลื่อนความมั่นคงทางอาหารที่เปิดโอกาสให้คนในชุมชนมีส่วนร่วม ก่อให้เกิดการตอกย้ำองค์ความรู้ภายในตนที่มีอยู่มาผสมผสานองค์ความรู้ภายนอก กลายเป็นการเรียนรู้ การจัดระบบความรู้และถ่ายทอดสู่ชุมชน โดยปัจจัยที่ก่อให้เกิดความสำเร็จดังกล่าวมีรายละเอียดดังนี้

1) กลุ่มภูมิใจและรู้สึกเป็นเจ้าของผักปลอดสาร แม้ว่าพื้นที่ของตำบลจะไม่มีป่าชุมชน แต่จากการสนทนาระหว่างสมาชิกกลุ่มที่มีความรู้สึกเป็นเจ้าของพื้นที่ภายใต้วัฒนธรรมชุมชน จึงเห็นร่วมกันว่า สวนอี หรือ ผักสวนครัว เป็นต้นทางผักปลอดสารที่มีคุณภาพ เพราะเจ้าของสวนปลูกเพื่อกิน มีเหลือจึงจำหน่าย การจัดจำหน่ายผักพื้นบ้านของกลุ่มเกิดปัญหาหลายประการ ดังนั้นกลุ่มมีกระบวนการจัดการและตั้งกติการ่วมกัน เช่น สมาชิกกลุ่มต้องมีความซื่อสัตย์ไม่ใส่สารเคมี ใช้สารลดแมลงศัตรูพืชที่ทำจากวัตถุดิบธรรมชาติ เจ้าของสวนต้องปรับปรุงคุณภาพดินเป็นไปตามมาตรฐาน GPS ของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ การขายเป็นวัฒนธรรมการฝากขายของสมาชิก การวางแผนการจัดการเชิงระบบเพื่อจำหน่ายเชิงพาณิชย์ของกลุ่มยังมีมิติชะลอการดำเนินการ เนื่องจากสมาชิกยังต้องการระบบการจัดการปรับตัวจากเกษตรพื้นบ้านเป็นเกษตรเชิงพาณิชย์

2) การเรียนรู้และการปรับตัวในการทำงานอย่างต่อเนื่อง กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์มีการเรียนรู้ ปรับตัวในการทำงานอย่างต่อเนื่อง เห็นได้จาก มีเวทีพบปะพูดคุยแลกเปลี่ยนอย่างไม่เป็นทางการผ่าน Line application มีการแลกเปลี่ยนความรู้อย่างเป็นกันเอง มีการประชุมกลุ่ม 1-2 เดือนครั้ง มีการร้องขอหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมาให้ความรู้ เช่น เกษตรตำบล การเข้าร่วมศึกษาดูงานกับหน่วยงานวิชาการ ได้แก่ คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยพะเยา คณะการจัดการท่องเที่ยว มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย และกับพื้นที่อื่นๆ เช่น กลุ่มเกษตรบ้านไร่ นักวิชาการเกษตรเทศบาลแม่กา เป็นต้น

3) กลุ่มทำหน้าที่เป็นผู้ถ่ายทอดมรดกในด้านทรัพยากรธรรมชาติสู่คนรุ่นใหม่ กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ตระหนักถึงองค์ความรู้ที่อยู่ภายในตน เช่น การเพาะกล้าผักหวานป่า การปลูกผักเชิงดาด ผักไล่ยุง ลดเบาหวาน ความดันโลหิตสูง เทคนิคการปลูกผักพื้นบ้านปลอดสาร การแปรรูปผลิตภัณฑ์จากผักพื้นบ้าน ซึ่งคนส่วนใหญ่ในชุมชนยกย่อง สอบถามความรู้ที่พวกเขามี และพวกเขาตระหนักว่า จะต้องบ่มเพาะเด็ก เยาวชน จึงพัฒนากลุ่มของตนเป็นแหล่งเรียนรู้ ซึ่งปัจจุบันกลายเป็นแหล่งเรียนรู้ดูงานของชาวนาโลกและชาวนาเกาหลี

อภิปรายและสรุปผล

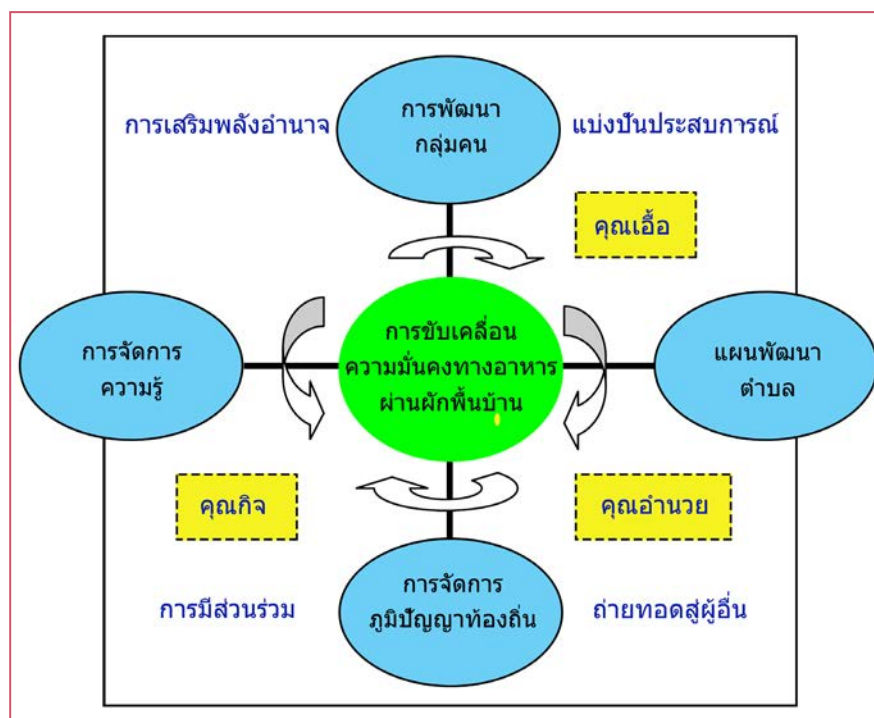
สถานการณ์การขับเคลื่อนความมั่นคงทางอาหารขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พบว่ามีเพียงร้อยละ 44.1 เท่านั้น ส่วนใหญ่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเน้นบทบาทของการส่งเสริมสุขภาพเด็ก ผู้สูงอายุ ได้แก่ การสนับสนุนการรักษาโรคเรื้อรังอย่างต่อเนื่องในผู้สูงอายุ (ระเบียบ เทียมมณี และคณะ, 2554) การส่งเสริมและพัฒนาศูนย์เด็กเล็ก (สุพรรณ ทองจันทร์ และ เสาวณี ตรีพุทธรัตน์, 2554) การพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ (วัชรภรณ์ จันทนกุล และคณะ, 2560)

มากกว่าการขับเคลื่อนความมั่นคงทางอาหาร เงื่อนไขความสำเร็จขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ดำเนินการขับเคลื่อนความมั่นคงทางอาหาร ปรากฏใน 3 ลักษณะ คือ มีความตระหนักของผู้นำ มีการจัดทำแผนงานและเครือข่ายมีส่วนร่วมดำเนินงาน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ ศุภวัฒนากร วงศธนวสุ และ ธัชเฉลิม สุทธิพงษ์ประชา (2556) ที่พบว่า ภาวะผู้นำ เจตคติของผู้บริหารการคลัง และความพร้อมของประชาชนมีผลต่อการจัดการสุขภาพชุมชน เช่นเดียวกันศักยภาพของผู้นำชุมชนมีผลต่อกระบวนการพัฒนานโยบาย ระบบกลไก การส่งเสริมสุขภาพ การจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพ (หทัยชนก สุมาลี และคณะ, 2553)

จากการพัฒนารูปแบบการขับเคลื่อนความมั่นคงทางอาหารด้วยผักพื้นบ้าน ตำบลแม่ใส อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา พบว่า การขับเคลื่อนครั้งนี้ประกอบด้วย แผนพัฒนาตำบล การพัฒนากลุ่มคน การจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่น และการจัดการความรู้ ดังภาพที่ 4

การขับเคลื่อนความมั่นคงทางอาหารผ่านผักพื้นบ้านในงานวิจัยนี้ประกอบด้วย 1) แผนงาน ด้วยเหตุที่ตำบลแม่ใส มีแผนพัฒนาสุขภาพชุมชนมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2556 ความมั่นคงทางอาหารเป็นกลยุทธ์ย่อยในกลยุทธ์ระบบสุขภาพชุมชน ซึ่งเน้นการทำงานแบบร่วมคิด ร่วมทำของคนในชุมชน เมื่อกลุ่มเกษตรอินทรีย์มีเจตนารวมกลุ่มกันชัดเจนจึงเกิดความสอดคล้องกับแผนที่วางไว้ 2) การพัฒนากลุ่มคน ต้นทุนเดิมของการพัฒนากลุ่มคน เริ่มตั้งแต่การกำหนดให้ มีนักพัฒนาสุขภาพของตำบล ที่นำข้าราชการเกษียณ ประชาชนชาวบ้าน เด็กและเยาวชน ครูในโรงเรียน พระ มาร่วมวางแผนพัฒนา

สุขภาพระดับร่วมกับกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สถาบต. รพ.สต. (ชนิดา ประดิษฐ์สถาพร, 2556) ทำให้ประชาชนชาวบ้านในฐานะหมอดิน เกิดความตระหนักรู้ในตน เห็นคุณค่าในงานเกษตร จัดตั้งกลุ่มเกษตรอินทรีย์และพร้อมถ่ายทอดความรู้ในตนเพื่อผู้อื่น การขับเคลื่อนที่ประธานกลุ่มพร้อมเป็นผู้ให้ ทำให้เกิดการพัฒนากลุ่ม นวัตกรรมประชุม กำหนดวัตถุประสงค์และขอบเขตกลุ่มชัดเจน การแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการแสวงหาความรู้เพิ่มจึงมีอย่างต่อเนื่อง สอดคล้องกับ Putnam (2000) ที่กล่าวว่า ต้นทุนมนุษย์เป็นลักษณะเด่นขององค์กรทางสังคมที่ก่อให้เกิดความไว้วางใจ บรรทัดฐานและเครือข่าย 3) การจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่น การพูดคุยแลกเปลี่ยนภายใต้วิถีวัฒนธรรมท้องถิ่นด้านการเกษตร พร้อมการกระตุ้น ต่อยกวิถีเกษตรดั้งเดิมที่มีภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นฐานเดิมอยู่ การรณรงค์ปลูกสวนอีหรือสวนครัวเพื่อให้ได้ผักพื้นบ้านปลอดสาร มาปรุงเมนูอาหารตามตำรับอาหารพื้นบ้านพะเยา พร้อมกับเสริมพลังอำนาจกลุ่ม จึงก่อให้เกิดความรู้สึกมีคุณค่าในตนของเหล่าสมาชิกและมีคุณค่าต่อชุมชนอีกด้วย และ 4) การจัดการความรู้ การดึงองค์ความรู้ภายในตนของประชาชนชาวบ้านและคนในกลุ่มเกษตรอินทรีย์ มาผสมผสานกับการแสวงหาความรู้และเทคโนโลยีใหม่ๆ ทำให้เกิดการจัดการความรู้อย่างเป็นระบบ สอดคล้องกับการศึกษาของ Bennet & Franzel (2013) ที่พบว่า การปรับเปลี่ยนมาทำเกษตรอินทรีย์ ต้องอาศัยความรู้ เพื่อเข้าใจระบบนิเวศวิทยา มาบูรณาการความรู้ท้องถิ่นกับความรู้วิทยาศาสตร์ มารวบรวมจัดทำเป็นแฟ้มข้อมูลวิถีทัศน์ และ Facebook เพื่อการเผยแพร่ความรู้ เทคนิคและช่องทางจำหน่าย

ภาพที่ 4 การขับเคลื่อนความมั่นคงทางอาหารผ่านผักพื้นบ้าน ตำบลแม่ใส อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา

ผลิตภัณฑ์ ถือเป็นการจัดการระบบความรู้ โดยมีบุคคลสำคัญในการสร้างกลไกการขับเคลื่อน คือ ผู้อำนวยการกองสาธารณสุขและสิ่งแวดล้อมตำบลแม่ใส ในฐานะคุณเอื้อ (Chief knowledge officer) นักวิจัย ในฐานะคุณอำนวย (Facilitator) และ ประธานและสมาชิกกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ ในฐานะคุณกิจ (Knowledge practitioner) กลไกการขับเคลื่อนอาศัยแบ่งปันประสบการณ์ การเสริมพลังอำนาจ การมีส่วนร่วมและถ่ายทอดความรู้ของคนในกลุ่มและชุมชน

เมื่อพิจารณารายละเอียดพบว่า งานวิจัยนี้มีองค์ประกอบของการขับเคลื่อนความมั่นคงทางอาหารเพียง 4 ด้าน ขณะที่งานวิจัยของเพชรบุญ พักเกตุ และคณะ (2559) มีองค์ประกอบถึง 8 ด้าน คือ ด้านทรัพยากร ด้านความรู้และเทคโนโลยี ด้านการส่งเสริมกลุ่มคนและเครือข่าย ด้านการจัดการทรัพยากรการผลิต ด้านการจัดการปัจจัยการผลิต ด้านการจัดการกระบวนการผลิต ด้านการปฏิบัติตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงและด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เนื่องจากกลุ่มตัวอย่างงานวิจัยของเพชรบุญ พักเกตุ และคณะ เป็นกลุ่มเกษตรกรระดับแกนนำ เป็นปราชญ์ชาวบ้านทั้งหมดจำนวน 24 คน และเป็นกลุ่มที่รวมตัวกันอย่างเข้มแข็งจนกลายเป็นศูนย์การเรียนรู้ ทำให้การสัมมนาเชิงลึกสามารถเก็บข้อมูลได้ตั้งแต่ทรัพยากรการผลิต ปัจจัยและกระบวนการผลิต แตกต่างจากกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ตำบลแม่ใส เพิ่งดำเนินการก่อตั้งมาได้เพียง 1 ปี มีปราชญ์ชาวบ้านอยู่ในกลุ่มเพียง 2 ท่าน แต่ผลการขับเคลื่อนความมั่นคงทางอาหารตำบลแม่ใส ใกล้เคียงกับการจัดการความมั่นคงทางอาหารและอาหารปลอดภัยในชุมชน ตำบลควนรู อำเภอรัษฎา จังหวัดสงขลา ที่พบว่าชุมชนมีศักยภาพในเชิงโครงสร้างและกระบวนการเรียนรู้ รูปแบบการจัดการจึงมีทั้งการจัดการงาน การจัดการเงิน การจัดการคน และการจัดการฐานทรัพยากร (อมวสิ อัมพันศิริรัตน์ และคณะ, 2559) ด้วยเหตุที่พื้นที่ตำบลแม่ใส มีการจัดการเชิงระบบที่เน้นการพัฒนาระบบสุขภาพชุมชนด้านการป้องกันเบาหวานด้วยอาหารวิถีล้านนาและตำรับอาหารพื้นบ้านพะเยา เป็นทุนเดิมในการจัดการพัฒนากลุ่มคน การเงินและการงาน ยังมีขีดจำกัดด้านการพัฒนารฐานข้อมูลทรัพยากร แต่เมื่อนำการจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่นเรื่องผักพื้นบ้านปลอดสารมา ร่วมกับการฟื้นฟูสวนอี ตำรับอาหารพื้นบ้านพะเยา และมีกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ปราชญ์ชาวบ้าน ครูในโรงเรียนเป็นเครื่องมือในการขับเคลื่อน พื้นที่การดำเนินงานและกิจกรรมของกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์จึงกลายเป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับเด็ก เยาวชน และคนภายนอกชุมชน เช่นเดียวกับ ดิเรก เหมนคร และคณะ (2555) ที่ชักชวนให้คนหันกลับมาปลูกผักพื้นบ้าน ใช้กลุ่มคนเฒ่าคนแก่ หมอพื้นเมือง แม่ครัวโรงเรียนครอบครัว จัดกลุ่มความหลากหลายของผักพื้นบ้าน จัดทำเมนูอาหารผักพื้นบ้านได้แก่ แกงเลียง บูดผักต้ม ยำกระพ้อ เป็นต้น เช่นเดียวกับ จำเนียร มัดกิต และคณะ (2556) ที่ใช้ประโยชน์จากป่า

ในฐานะซูปเปอร์มาร์เก็ตของชุมชน มาสร้างเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับเด็กและเยาวชน ซึ่งกาญจนา แก้วเทพ และคณะ (2553) กล่าวว่า การจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นการบริหารจัดการวัฒนธรรมเชิงรุก เป็นกระบวนการที่มีอยู่ตั้งแต่การผลิต คือ ภูมิปัญญาด้านต่างๆ การแพร่กระจาย ส่งต่อไปยังรุ่นลูกหลาน และการบริโภค ผ่านกิจกรรมและการประเมินผล

ผลกระทบและการเปลี่ยนแปลง

ผลที่เกิดขึ้นต่อพื้นที่ การขับเคลื่อนความมั่นคงทางอาหารเป็นเรื่องไม่ไกลตัวสำหรับผู้นำชุมชนและคนในชุมชน เนื่องจากจับต้องได้ เป็นรูปธรรม ผ่านกระบวนการผลิตของกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ที่ปลอดสาร ทำให้ได้ผักที่ปลอดสารไปประกอบเมนูอาหาร ตำรับอาหารพื้นบ้าน ส่งผลต่อผู้บริโภคทั้งในตำบลและต่างพื้นที่ที่ทราบว่าตลาดแม่ใสเป็นตลาดวัฒนธรรมที่มีผักพื้นบ้านและเป็นผักปลอดสาร โดยมีวิสาหกิจชุมชนเกษตรปลอดภัยตำบลแม่ใสเป็นผู้ผลิต พื้นที่ร่วมกันผลักดันเป็นตลาดวัฒนธรรม อำเภอและจังหวัดยกระดับเป็นตลาดท้องถิ่นสุขใจตามนโยบายรัฐบาล ส่งผลต่อผู้ผลิต เกิดการควบคุมคุณภาพดิน น้ำและปุ๋ยของกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์เพื่อให้ได้มาตรฐานเกษตรปลอดภัย เกิดการรวมตัวทำกิจกรรม แลกเปลี่ยนเรียนรู้ เกิดการประสานงานกับหน่วยราชการและหน่วยวิชาการต่างๆ เกิด Young smart famer และวิทยากรระดับชุมชน

ผลที่เกิดขึ้นต่อมหาวิทยาลัย นักวิจัยของมหาวิทยาลัยนำองค์ความรู้ด้านการพัฒนาพื้นที่ภายใต้แนวคิดระบบสุขภาพชุมชนที่ส่งเสริมให้คนในชุมชนร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมประเมินผล ในพื้นที่อย่างต่อเนื่อง กระตุ้นให้ชุมชนเกิดการขับเคลื่อน เกิดชุมชนเข้มแข็งภายใต้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและการจัดการชุมชน เกิดการแสดงผลเชิงประจักษ์ในการนำปณิธานมหาวิทยาลัย ปณิธานเพื่อความเข้มแข็งของชุมชนลงสู่พื้นที่ เกิดนักวิจัยเชิงพื้นที่หน้าใหม่ 2 คน

กิตติกรรมประกาศ

คณะวิจัยขอขอบคุณ มหาวิทยาลัยพะเยาที่สนับสนุนงบวิจัยเพื่อสนองพระราชดำริในโครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ในครั้งนี้ สัญญาทุนเลขที่ RD59005 ขอขอบพระคุณ คุณณัฐ โสธิวาภญาญ์ และคุณเบญจมาศ ตีระมาศวณิช ที่เป็นกำลังใจให้เกิดการเขียนงาน ขอขอบคุณมหาวิทยาลัยพะเยาและคณะพยาบาลศาสตร์ที่เปิดโอกาสให้ทำงานในพื้นที่ ผู้นำชุมชน ตัวแทนประชาชนในจังหวัดภาคเหนือตอนบนและชาวบ้านตำบลแม่ใส ที่ให้ความร่วมมือในการให้ข้อมูลและทำงานร่วมกันเป็นอย่างดี

บรรณานุกรม

- กรมวิชาการเกษตร สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. 2559. ปริมาณและมูลค่าของการนำเข้าวัตถุดิบทางการเกษตร ปี 2553-2558. จาก <http://www.oae.go.th/economicdata/pesticides.html>. สืบค้นเมื่อ 1 พฤษภาคม 2559.
- กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. 2558. การศึกษาพัฒนาแนวทางการจัดการความเสี่ยงจากสารเคมีกำจัดศัตรูพืชกลุ่มออกาโนฟอสเฟต ในพื้นที่ภาคเหนือตอนบนด้วยกระบวนการมีส่วนร่วม ปีที่1: จังหวัดเชียงรายและจังหวัดน่าน. กรุงเทพฯ. 284 น.
- กองพัฒนาคุณภาพ มหาวิทยาลัยมหิดล. 2552. การจัดการความรู้ของหน่วยงานในมหาวิทยาลัยมหิดล. นครปฐม. 55 น.
- กัญญ์สิริ จันทร์เจริญ และคณะ. 2560. อาหารพื้นบ้านภาคใต้วิถีการดำรงชีวิตพิชิตสุขภาพดี. วารสารเครือข่ายวิทยาลัยพยาบาลและการสาธารณสุขภาคใต้. 4(2); 281-290.
- กาญจนา แก้วเทพ และคณะ. 2553. การบริหารจัดการวัฒนธรรมพื้นบ้านแบบมีส่วนร่วมด้วยนวัตกรรมการวิจัย. ภาพพิมพ์. กรุงเทพฯ. 607 น.
- คณน ไตรจันทร์ และคณะ. 2560. องค์ประกอบความมั่นคงทางอาหารระดับครัวเรือนในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้. *Kasetsart Journal of Social Sciences*. 38; 577-587.
- คณะกรรมการอาหารแห่งชาติ. 2560. กรอบยุทธศาสตร์ การจัดการอาหารของประเทศไทย. กรุงเทพฯ. 122 น.
- คณิต ขอพลอยกลาง และ จารุยา ขอพลอยกลาง. 2557. ผลของการสกัดจากสภาพแห้งของเมล็ดสะเดา เมล็ดน้อยหน่า รากหนอนตายหยากและรากหางไหลต่ออัตราการตายของหนอนแมลงวัน ลูกน้ำยุง ยุงและเห็บโค. วารสารวิจัยมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลศรีวิชัย. 6(1); 39-47.
- จตุรงค์ พวงมณี และคณะ. 2554. การพัฒนาระบบการผลิตผักปลอดสารพิษเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจและการเข้าถึงอาหารปลอดภัยในชุมชน. ศูนย์วิจัยเพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. เชียงใหม่.
- จำเริญร มัดกิต และคณะ. 2556. รูปแบบการสร้างจิตสำนึกของเยาวชนเพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูแหล่งอาหารของชุมชน กรณีศึกษาพื้นที่ป่าสาธารณะประโยชน์โคกหนองงู อำเภอนาวัง จังหวัดหนองบัวลำภู ระยะที่ 2. จาก http://elibrary.trf.or.th/project_content/TRFN.asp?PJID=RDG56E0034. สืบค้นเมื่อ 30 พฤษภาคม 2558.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2529. แนวคิดการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง บ้านกับเมือง. สร้างสรรค์. กรุงเทพฯ.
- ชนิตา ประดิษฐ์สถาพร. 2555. สุขภาวะครอบครัวสู่สุขภาวะชุมชน. คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยพะเยา. พะเยา. 26 น.
- ชนิตา ประดิษฐ์สถาพร. 2556. ระบบสุขภาพชุมชนด้านการป้องกันเบาหวานด้วยอาหารวิถีล้านนา. คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยพะเยา. พะเยา. 173 น.
- ชนิตา ประดิษฐ์สถาพร. 2559. การพัฒนาจิตสำนึกของประชาชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการอนุรักษ์ ฟื้นฟู พืช ผักพื้นบ้านอาหารพื้นเมือง. คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยพะเยา. พะเยา. 15 น.
- ชนิตา เปลี่ยนเที่ยงธรรม และ ชลธิชา ระวังป่า. 2557. การศึกษาปัจจัยเชิงพื้นที่ ที่มีผลต่อการขายที่ดิน กรณีศึกษา ตำบลพลายชุมพล อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก. คณะเกษตรศาสตร์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยนเรศวร. 77 น.
- ชลลดา ทิวคูณ และ จิราณีย์ พันมูล. 2558. การประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในมิติอาหารเพื่อสุขภาพ: กรณีศึกษาไทยทรงดำ ตำบลไผ่หูช้าง อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม. คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลสุวรรณภูมิ. นนทบุรี. 127 น.
- ชื่นฤทัย กาญจนะจินดา. 2554. สุขภาพคนไทย 2554: AHI กลไกการพัฒนานโยบายสาธารณะเพื่อชีวิตและสุขภาพ. นครปฐม. 120 น.
- ณัชชา ลูกรักษ์ และคณะ. 2556. ปัญหาและอุปสรรคในการปรับเปลี่ยนเพื่อการผลิตพืชผักอินทรีย์ของเกษตรกรจังหวัดราชบุรีที่ผ่านกรอบโครงการพัฒนาเกษตรอินทรีย์. *Thai Journal of Science and Technology*. 2(2); 125-133.
- ดิเรก เหมนคร และคณะ. 2555. โครงการแนวทางการสืบทอดองค์ความรู้เรื่องผักพื้นบ้าน เพื่อปลูกจิตสำนึกการอนุรักษ์คลองคูหยงของชุมชน บ้านคลองขุด หมู่ที่ 6 ตำบลปากบาง อำเภอเทพา จังหวัดสงขลา. จาก http://elibrary.trf.or.th/search_ab4.asp?search=%CA%A7%A2%C5%D2. สืบค้นเมื่อ 1 เมษายน 2558.
- ถาวร อ่อนประไพ และคณะ. 2553. การพัฒนาระบบฐานข้อมูลเชิงพื้นที่ด้วยการมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อกำหนดแนวทางการแก้ไขปัญหาสิทธิที่ดินทำกิน แผนพัฒนาชุมชนและการจัดการทรัพยากรป่าไม้ จังหวัดแม่ฮ่องสอน. ศูนย์วิจัยเพื่อส่งเสริมผลผลิตทางการเกษตร คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. เชียงใหม่. 118 น.
- นันทกานต์ จันทร์อ่อน. 2557. ความมั่นคงทางอาหารของประเทศไทย. ห้องสมุดอิเล็กทรอนิกส์สุโขทัย สำนักงานเลขาธิการวุฒิสภา. จาก http://library.senate.go.th/document/Ext7091/7091777_0002.PDF. สืบค้นเมื่อ 28 มีนาคม 2557.

- บุญรอด มาลากรอง. 2553. การพัฒนาระบบการจัดการเกษตรเพื่อสร้างชุมชนเข้มแข็งรอบนอกอำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน. จาก <http://abc-un.org/research/rdg51o0003/>. สืบค้นเมื่อ 13 สิงหาคม 2559.
- ปทุมมา มาสวัสดิ์ และคณะ. 2559. ปัจจัยที่มีผลต่อความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนเกษตรกรไทย. *วารสารวิจัยและพัฒนาวลัย* *อลงกรณ์ในพระบรมราชูปถัมภ์ สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*. 11(2); 347-356.
- พนมศักดิ์ พรหมบุษย์ และคณะ. 2557. การเพิ่มศักยภาพการรับมือกับความไม่มั่นคงทางอาหารในระดับท้องถิ่น: กระบวนการและเครื่องมือจัดทำแผนกลยุทธ์. *คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. เชียงใหม่*. 238 น.
- พฤกษ์ ยิบมันตะสิริ และคณะ. 2553. การพัฒนาตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารภายใต้บริบทสังคมไทย จังหวัดเชียงใหม่. รายงานการวิจัย สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ. เชียงใหม่. 84 น.
- เพชรบุญ พิภพ และ คณะ. 2559. การสร้างความมั่นคงทางอาหารของเกษตรกรอินทรีย์. *วารสารมหาวิทยาลัยนครพนม*. 6(2); 96-104.
- มูลนิธิสืบาคะเสถียร. 2560. รายงานสถานการณ์ป่าไม้ พ.ศ. 2558-2559. จาก http://www.seub.or.th/index.php?option=com_content&view=article&id=1991:seubnews&catid=5:2009-10-07-10-58-20&Itemid=14. สืบค้นเมื่อ 1 กรกฎาคม 2559.
- ระเบียบ เทียมมณี และคณะ. 2554. บทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการสนับสนุนการมารับการรักษาต่อเนื่องในผู้สูงอายุโรคเรื้อรัง: กรณีศึกษา. *รามาศิษย์พยาบาลสาร*. 17(3); 520-531.
- วัชรารัตน์ จันทกุล และคณะ. 2560. บทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ เขตอำเภอเมืองจังหวัดอุบลราชธานี. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี*. 8(1); 447-459.
- วันทนี ชัยฤทธิ์ และคณะ. 2555. ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับความมั่นคงทางอาหารของผู้สูงอายุในชุมชนชนบท. *รามาศิษย์สาร*. 18(3); 311-326.
- วัลลภา ช่างเจรจา และ สมจิต แดนสีแก้ว. 2555. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการวิเคราะห์วิถีพัฒนาคุณภาพชีวิตชาวสวนยางพาราแถบลุ่มน้ำโขง จังหวัดบึงกาฬ. *วารสารสมาคมพยาบาลฯ สาขาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*. 30(2):166-174.
- วิทยา ตันอารีย์. 2554. การประเมินผลกระทบสุขภาพจากการใช้สารเคมีทางการเกษตรในการปลูกพืชไร่ เทศบาลเมืองเมืองแกนพัฒนาอำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่. เชียงใหม่. 78 น.
- วิรัชพร ประเสริฐศักดิ์. 2556. บทความปรีทศน์ มโนทัศน์เกี่ยวกับความมั่นคงด้านอาหารสาธารณสุขประชาชนจีน. *วารสารพัฒนาสังคม*. 15(1); 59-65.
- ศจรินทร์ ประชาสันต์. 2552. การพัฒนาดัชนีชี้วัดความมั่นคงทางอาหาร. สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ. กรุงเทพฯ. 57 น.
- ศุภวัฒนากร วงศวนวสุ และ อัสเฉลิม สุทธิพงษ์ประชา. 2556. การวิเคราะห์ศักยภาพและความพร้อมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและภาคประชาชนในการจัดการสุขภาพ. สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข. นนทบุรี.
- ส่วนวิจัยและพัฒนาระบบรูปแบบและโครงสร้าง กรมการปกครองส่วนท้องถิ่น. 2558. จำนวนองค์กรบริหารส่วนท้องถิ่น. จาก <http://www.dla.go.th/servlet/TemplateOrganizeServlet?mode=menu&tempWebMenuId=4025>. สืบค้นเมื่อ 30 พฤษภาคม 2558.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ กระทรวงเทคโนโลยีและสารสนเทศ. 2554. สำมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. 2553 (ทั่วราชอาณาจักร). จาก <http://popcensus.nso.go.th/file/popcensus-08-08-55-T.pdf>. สืบค้นเมื่อ 13 สิงหาคม 2559.
- สุพรรณิ ไชยอำพร. 2560. ความมั่นคงทางอาหาร: สิ่งบ่งชี้ต่างวัฒนธรรมในสังคมไทย. *วารสารพัฒนบริหารศาสตร์*. 57(1); 200-233.
- สุพัฒน์ ทองจันทร์ และ เสาวณี ตรีพุทธรัตน์. 2554. บทบาทองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการส่งเสริมการดำเนินงานศูนย์พัฒนาเด็กเล็กในเขตอำเภอมัจฉิรี จังหวัดขอนแก่น. *วารสารศึกษาศาสตร์ ฉบับวิจัยบัณฑิตศึกษา*. 5(2); 151-158.
- หทัยชนก สุมาลี และคณะ. 2553. กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับบทบาทองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการสร้างเสริมสุขภาพ. *วารสารวิจัยระบบสาธารณสุข*. 4(3); 398-408.
- อมารสิ อัมพันศิริรัตน์ และคณะ. 2559. ศักยภาพและรูปแบบการจัดการด้านความมั่นคงทางอาหารและอาหารปลอดภัยในชุมชน ตำบลควนรู อำเภอรัตภูมิ จังหวัดสงขลา. *วารสารการพยาบาลและการดูแลสุขภาพ*. 34(3); 147-154.
- อรุณรุ่ง ปาภาพสิขฐ และคณะ. 2555. รูปแบบการสร้างจิตสำนึกในการพัฒนาชุมชน. *วารสารวิจัยราชภัฏพระนคร*. 7(2); 98-110.
- อิษฎ์ อินทรภูมิ และคณะ. 2559. ภูมิภาคอาเซียนกับความมั่นคงทางอาหาร. *แก่นเกษตร*. 44(1); 191-200.
- Bennet, M. & Franzel, S. 2013. Can organic and resource-conserving agriculture improve livelihoods?: A synthesis. *International Journal of Agricultural Sustainability*. 11(3); 193-215.
- Colorafi, J. & Evans, B. 2016. Qualitative descriptive methods in health science research. *HERD: Health Environments Research & Design Journal*. 9(4); 16-25.

- Food & Agricultural Organization (FAO). 2006. **Food Security**. *Policy Brief 2*. 1(1); 1.
- Putnam, RD. 2000. **Bowling alone: The collapse and revival of American community**. Touchstone Rockefeller Center. New York.
- Thummajitasakul, S. et al. 2014. **Antioxidant and antibacterial potentials of some Thai native plant extracts**. *International Food Research Journal*. 21(6); 2393–2398.
- Yamane, T. 1967. **Statistics An Introductory Analysis**. 2nd Ed. Harper and Row. New York.